

O SUTĂ DE ANI DE ARHITECTURĂ ÎN ROMÂNIA

Prof.dr. arh. Marian - Augustin IOAN

Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” București

ABSTRACT

The paper resumes a hundred years of history of architecture in România with three major periods; monarchy (from King Ferdinand to the late King Michael's forced abdication in 1947), communism (1948-1989) and beyond 1989 until today. Two categories in each section are common: edifice and housing, while the third is different in each: cathedrals, industrial architecture, and restoration/competition, respectively.

Pentru logica interioară a expozeului, am delimitat centenarul scurs de la Marea Unire din 1918 în trei perioade politice, care au influențat în moduri radical diferite și urbanismul și arhitectura: Perioada monarhică (1918-1947), perioada republicană cu regim totalitar comunist (1948-1989) și perioada republicană de tranziție spre capitalism (1989-prezent).

I.

Primei perioade, cea de după Marea Unire, îi sunt proprii câteva trăsături: încercarea de uniformizare legislativă și administrativă a țării, compusă acum din Micul Regat, plus provincii din fost Imperiu Austro-Ungar (Transilvania, Banat, Bucovina) și din fostul Imperiu Țarist (Basarabia), cu grade diferite de urbanizare, proprietate asupra terenurilor și clădirilor, cu influențe stilistice diferite în arhitectura religioasă, administrativă și de locuire.

Statul propune o direcție monumentalizantă, când neoromânească de generația a doua (miza fiind construcția unui identități naționale omogene, exprimată ca atare și în edificii ale administrației naționale și locale, ale oștirii și învățământului superior (Politehnica din Timișoara), când neoclasică în unele edificii care exprimau direct monarhia (biblioteca Ferdinand a Universității din Iași, reconstrucția Palatului Regal din București, după incendiul din 1926, terminată în 1936), când inspirată, sub Regele Carol II, de modernismul clasicizant al Italiei (Palatul Victoria, Școala de Război, Ministerul Transporturilor și alte edificii supervizate de arh.Duiliu Marcu, dar și pavilioane regale la expozițiile universale, spre pildă la Paris în 1937 sau New York în 1939),

sugerând – în spiritul vremurilor - ascendența latină a majorității locuitorilor patriei celei noi.

Biserica ortodoxă majoritară capătă caracter de patriarhie autocefală în 1925 și își pornește propria campanie de edificare de catedrale, în special în Transilvania și Banat, augmentând, la noua scară a orașelor, tradiția bizantină sau referințele regionale, medievale, de prestigiu (moștenirea brâncovenească sau cea nord-moldovenească).

Unele orașe, în special Bucureștii, capătă axe urbane nou-trasate (cu demolările pe care le incumbă asemenea operațiuni majore), punctate cu monumente arhitecturale și de artă publică în punctele de articulare, în spirit post-iluminist, dar și cu edificii private de tip block-haus, de locuire colectivă de standard ridicat, în spiritul modernității. Noul master-plan pentru București este, în acest sens, contemporan (1935) cu cele pentru alte capitale europene și americane ale vremii.

Modernitatea este evidentă și în clădirile destinate sănătății (sanatoriile balneare sau de TBC), radio-ului (Bod, Băneasa) sau industriei (Uzinele Ford din București). Aceeași modernitate își face treptat loc și în arhitectura vilurilor private, unifamiliale, dar aici diversitatea este eclatantă, apărând, pe lângă neoromânescul rescris în diferite nuanțe înnoitoare și nuanțe pitorești, mediteraneene (arhitectura mauro-florentină), sau central-europene (în Transilvania și Banat).

Perioada cât România a (mai) fost monarhie a fost, probabil, cea mai consistentă ca producție de capodopere arhitecturale din ultima sută de ani.

Catedrale

Edificiile religioase adunate sub sintagma Catedralele Unirii au fost prilejuate de Marea Unire, sunt consecința acesteia: dublându-se practic suprafața României, ea a înglobat teritorii foarte diverse, urbanistic în primul rând. Transilvania, ca și Banatul, au venit cu un aport urban semnificativ și, în același timp, sensibil diferit, dar în sensul pozitiv al termenului. Zonele aceste vin cu acest front de provocări noi și aceasta înseamnă că avem, practic, o altă jumătate de țară care trebuia gândită și integrată într-un soi de discurs identitar cât mai unitar; integrarea, în sensul unității naționale, pe de o parte, și, pe de altă parte, autocefalia Bisericii Ortodoxe (1925) au fost motoarele unui proces foarte intens de construire de lăcașuri de cult. Se schimbă și proporția acestor construcții: a existat dorința puternică, instituționalizată, de a se construi mare, la nivel de orașe mari, uneori chiar provocând arhitectura și piețele preexistente. Spre exemplu, Clujul – unde se construiește ceva foarte mare și cu referințe din afara țării (cupola Pantheonului). La Târgu Mureș apare o cruce greacă înscrisă; de asemenea, la Timișoara, apare o catedrală de inspirație bucovineană.

După autocefalie, de fapt, când Biserica Ortodoxă capătă această energie formidabilă, care se declină în mai multe feluri – și arhitectural e chiar spectaculos ce se întâmplă. E deja Patriarhie autocefală și e așa pe un teritoriu de două ori mai mare decât cel din urmă cu un deceniu. În plus, Biserica Ortodoxă avea de

acoperit, de umplut, dacă vrei, o carență istorică în Transilvania.

Așadar, acesta este primul nivel: referințe regionale. Al doilea trimite la un tip de modernizare care caută modelul cu totul în afară. Colajul, în situații de acest gen, implică referințe – cele mai pregnante referințe – internaționale. Biserica propune niște teme și alege pe cei care să le execute; or, alegînd, ea *conduce* un discurs. E colat din elementele locale – Bucovina, și din Muntenia, și din Transilvania - și le permutate, la scară monumentală. Și, pe de altă parte, e colat din elemente care depășesc granițele, cu Bizanț drept referință supremă, dar nu unică.

Cea mai cuminte, mai inclusivistă este chiar Catedrala Încoronării, de la Alba Iulia, însă doar în sine, în privința construcției; pentru că, altfel, ca amplasare este foarte polemică – împlântată în cetatea de acolo și, în plus, chiar în proximitatea Catedralei Catolice de la Alba Iulia, unde s-a încoronat Mihai Viteazul. Atunci, la acel moment, era nevoie de ceva care să dea un anumit numitor comun; și, din această perspectivă, această catedrală este un răspuns foarte bun.

Edificii

După ezitățile stilistice din anii douăzeci, statul asumă un tip de discurs apropiat de ceea ce făcuse Musollini cu un deceniu în urmă, în Italia. Piețe urbane, modernism clasicizant, modernism conservator, un discurs neo-raționalist; acolo era evidentă referința romană. Un deceniu mai târziu, nu doar arhitecții lui Carol al II-lea, ci și anturajul, cu toții spun: *și noi suntem latini; avem aceeași îndreptățire să ne folosim de referința latină, ca și italienii*. Sau, altfel spus: *avem același bunic*. B Acest "bunic" latin se vede în lucrările de mare amploare ale statului din epoca lui Carol al II-lea. Exemple: Școala Superioară de Război, Palatul Victoria, aproape toate clădirile administrative, oficiale, care datează din acea perioadă. Uneori se folosește explicit sintagma "stilul Carol al II-lea". Dl. academician Răzvan Teodorescu a relatat că, atunci când s-a lucrat Pavilionul pentru expoziția Mondială de la New York (1939), Regele l-ar fi chemat în audiență pe Octav Doicescu și i-ar fi spus: "să faceți ca la Hurezi"! Carol al II-lea nu era neutru în raport cu arhitectura reprezentativă pentru România, se implica direct în deciziile urbane și în ce privește arhitectura pavilioanelor *regale* ale României. Carol al II-lea, și în discursul de sosire în țară s-a asociat cu Brâncoveanu; asuma această condiție, de patron al arhitecturii, al artelor.

Pentru că edificiile administrației puteau lua și forma unei arhitecturi neoromânești de a doua generație, care amplifică o serie de trăsături ale arhitecturii muntenesti din generația Mincu și elemente brâncovenești. Circumscripțiile financiare ale lui Statie Ciortan, Primăria Capitalei (Petre Antonescu) sau Școala de Arhitectură (Grigore Cerkez) sunt exemple relevante ale acestei modalități de *nation-building* prin edificii, concomitent răspândită în toată țara. Sunt, de asemenea, de observat, în acest context, adii neoromânești, sau direct brâncovenești, la palatele monarhiei (Cotroceni, Foișor-Sinaia).

Locuințele

Cu adevărat interesante, în perioada interbelică, sunt vilele unifamiliale din diferitele parcelări, sau izolate. Ele încep prin a fi propuse de burghezia emergentă, dar și de membri ai aristocrației, cu ajutorul unor arhitecți moderniști, precum Marcel Janco în primul rând, apoi Horia Creangă și generația lui. Când preiau tema, cei crescuți la flama clasică, precum GM Cantacuzino, o fac nu doar cu eleganță, dar și cu o înțelegere a modernității mai mult ca sondare a arhaicității sau a formulelor clasice. Este interesant cum, în Transilvania, pătrund ecouri Sezession în arhitectura de vile unifamiliale (Sibiu, Tg.Mureș, dar mai ales Cluj) și cum, pe de altă parte, îndeosebi burghezia evreiască sefardă aduce cu sine ecouri rezidențiale mediteraneene: o arhitectură zisă mauro-florentină, care a avut un bun ecou, mai cu seamă în anii douăzeci și treizeci bucureșteni (dar și la Constanța, bunăoară).

Pe de altă parte, semnificativ urban este inserția de blockhaus-uri, cele care anturează nu rareori intervențiile urbanistice majore ale anilor treizeci (după semnalul dat de Blocul ARO/Patria sau Blocul Magistraților, al lui Duiliu Marcu), dar care se plantează peste tot în centru. Aici, în București, se ilustrează semnificativ și contribuția Art-Deco, apoi modernistă, a arhitecților români de origine evreiască. E adevărat că aceste apartamente nu reflectau tezele socialiste ale locuinței colective, fiind, de fapt, vile supraetajate, cu camere și accese secundare pentru servitori. Literatura vremii (Patul lui Procust, de Camil Petrescu, de pildă) vorbește despre aceste apartamente urbane mai degrabă ca un loc de popas nocturn pentru tânăra protipendadă, care să nu mai meargă zilnic spre marile vile periurbane, ci să poată rămâne în centrul orașelor, cu cluburile lor de noapte, precum cele făcute de Jean Monda în București.

De multe ori, aceste blocuri nu aveau nici terasă, ci acoperișuri camuflate de aticuri mai înalte. Cu alte cuvinte, modernismul pătrunde masiv în România interbelică, dar este deturnat de la funcția sa socială pură și dură, întrevăzută de corifeii săi, funcție pe care o va prelua, minus savoarea arhitecturii, după discursul lui Hrușciov din 1954.

II.

Perioada republicană comunistă începe cu schimbarea totală a regimului de proprietate, confiscând edificii și clădiri, pământul agricol dar și pe cel edificabil. Intervențiile urbanistice de amploare, forțate ideologic, spre exploatarea resurselor și spre industria grea, înseamnă apariția de orașe noi, (mono)industriale, sau, spre sfârșit, agro-industriale, construirea de cartiere-dormitor (mai ales după 1960) care să cazeze numărul crescând de muncitori strămutați de la țară, adeseori în cu totul alte provincii decât cele din care proveneau. După 1967, odată cu reorganizarea în cheie naționalistă, administrativ-teritorială a țării (după episodul

de sorginte sovietică), începe procesul de construire a noilor centre civice în municipii (capitale de județ). Procesul a presupus, pe de o parte, demolarea centrelor pre-existente și, pe de altă parte, implantarea, împrejurul câte unei piețe civice (deloc spații publice, mai degrabă spații de paradă, dezolant de goale între două adunări publice sau vizite oficiale) a unor edificii ale puterii comuniste (sedii PCR locale), a caselor de cultură ale sindicatelor, a câte unui magazin universal și a blocurilor de locuințe destinate acoliților și funcționarilor regimului comunist.

Curând, după 1971, s-a trecut la inventarea unui specific național al arhitecturii (pe seama dispariției prin demolare a identității locale și regionale). Era produsul noii orientări, naționaliste, a regimului de dictatură comunistă. La început, mulțumită unor arhitecți de certă valoare, precum N.Porumbescu, edificiile păstrau calități spațiale incotestabile, dar ultimul centru civic, cel de la Satu Mare (1987), cade pradă delirului decorativ etno-naționalist.

Au existat însă și o serie de edificii care s-au strecurat prin sita deasă a supravegherii politice, producând, de pildă, un program nou, cel al caselor de cultură pentru tineret (cu câteva lucrări de strictă contemporaneitate, târziu-modernistă, dar și postmodernă, în anii optzeci, ale echipelor conduse de arh.Emil Barbu Popescu), dar și echipamente pentru turismul de masă (remarcabil fiind, în acest sens, programul de hoteluri pe litoralul Mării Negre), culturale (Casa Cărții din Tulcea) sau blocuri de locuințe colective atipice (Brașov, Alba Iulia, Timișoara), mai cu seamă acolo unde au plecat tineri arhitecți, departe de capitală.

După 1977, se trece la proiectarea și construirea unui așa zis nou centru civic la București, compus din edificii supra-dimensionate (Casa Republicii, Casa Academiei, Centrul Cântarea României, Muzeul PCR), pe seama unor demolări la o scară nemaîntâlnită până atunci (circa 450 hectare). În realitate, întregul oraș urma să cadă pradă demolărilor. Au dispărut, în proces, mult mai multe construcții de valoare (lăcașuri de cult și mănăstiri demolate sau, prea puține, translatate îndărătul ecranelor de blocuri; vile și blockhaus-uri moderniste interbelice, Institutul Medico Legal) decât au apărut ulterior (unele nu sunt finalizate nici astăzi, rămânând să se ruineze. Calitatea construcțiilor, atât ca proiectare, cât și ca execuție, scade în toată această perioadă, trecându-se la industrializarea prefabricatelor mari.

La rândul său, perioada 1948-1989, comportă o serie de nuanțe de natură să ne permită periodizări. Astfel, de la abolirea monarhiei până în 1956 (ecourile răzcoalei anticomuniste de la Budapesta), apoi dezghețul aparent liberal, antisovietic, din ultima perioadă Dej și prima perioadă Ceaușescu (până în 1971) și perioada național-comunistă (până în 1989).

În prima perioadă se consumă episodul stalinist, care se concretizează în România cu multe edificii zise realist-socialiste finalizate efectiv după moartea lui Stalin (îndeosebi cele dedicate așa zisului Festival Mondial al Tineretului, din 1953), dar care nu au afectat semnificativ orașul istoric, fiindu-i exterioare ca amplasament (Casa Scânteii, Bucureștii Noi, Drumul Taberei/Ho Și Min). În

schimb, au existat tentative de a reformula geografia țării în spirit stalinist (canalul Dunăre-Marea Neagră, căi ferate și tuneluri, orașe mono-industriale), care au avut impact asupra unor localități pre-existente (Năvodari Valea Jiului), sau propuse (Victoria). De asemenea, în destalinizarea de după 1954 (când Hrușciiov ține un celebru discurs anti-stalinist despre industria construcțiilor și arhitectură), se destinde linia dură din arhitectură, reluându-se legătura cu perioada antebelică, se pune accent pe prefabricare, tipizare și industrializare în construcții, care vor afecta mai ales a doua și, catastrofal, a treia dintre perioadele propuse, când se propun cartierele-dormitor periferale.

Deodată cu tendința din ce în ce mai accentuat anti-sovietică, noile edificii capătă și o nouă retorică politică. Accentul se pune din ce în ce mai mult pe moștenirea latină, romană, deodată cu reorganizarea administrativ-teritorială și apar capitalele de județ (municipiile), centrele civice (noile forum-uri, cu sediul PCR, o casă de cultură, o piață goală, destinată adunărilor publice, un supermarket, locuințe pentru activiști și alți devotați din cenrul interior al puterii și, în centru, o statuie a câte unui personaj istoric înhămat cu anasăna la carul alegoric comunist). Sala Palatului din București are referințe romane (arce, pseudo-cupola), dar, pe rând, noile edificii ale puterii comuniste vor emula referințe mai degrabă medievale decât realmente romane, pentru ca, în anii optzeci, discursul referențial să se mute de pe cucerirea romană, civilizatorie, pe rezistența anti-romană, locală, a regilor daci (Burebista și al său stat centralizat).

Între acestea se strecoară arhitectura centrelor universitare (și, aici, Politehnica din București joacă un rol excepțional, cu referințele neo-bizantine propuse de echipa condusă de Octav Doicescu, 1974, dar trebuie menționate și facultățile politehnicii de la Cluj, de strictă observanță funcționalistă) și, mai ales, casele de cultură pentru tineret, unde echipele conduse de Emil Barbu Popescu au inventat și au ilustrat o arhitectură relativ contemporană vremii lor, care făcea figură separată față de discursul oficial. Această așa numită arhitectură paralelă (Radu Drăgan, 1990) mai cuprinde câte o casă a cărții, câte un bloc de locuințe mai aparte, precum cele ale lui Gh.Nădrag de la Brașov, gara din Predeal sau blocuri ale tinerilor postmoderniști din anii optzeci la Timișoara, Alba Iulia.

Dar ceea ce cu adevărat rezistă examenului timpului este calitatea unor ansambluri industriale, sau detalii ale acesteia, câtă vreme mulți arhitecți de calitate s-au retras din calea discursurilor ideologizate în acest domeniu în același timp de avangardă politică, dar și de irelevanță estetică.

Fantezia delirantă a poveștilor justificatorii ale comunismului național se termină cu centrul civic de la Satu Mare (arh.N.Porumbescu, 1987) și are, la București, ca apoteoză, noul centru civic, cel în numele căruia se demolează 450 de hectare de centru, pentru ca să apară, la schimb, Casa Republicii și alte edificii, neterminate, unele, până astăzi.

Edificii în comunism

Arhitectura edificiilor din perioada comunistă comportă trei etape distincte.

Prima se referă la perioada stalinistă 1948-1954, când au fost ridicate un număr de clădiri de inspirație sovietică, sau direct replici ale altora (Casa Scânteii, Opera) până când ecourile discursului lui Hrușciiov din 1954, dedicat industrializării construcțiilor, au ajuns și la București. Atunci, de pildă, blocuri proiectate în manieră stalinistă au fost edificate, pe șantier, în manieră epurată, ca a lui Henselman de la Berlin (Stalin Allee, devenită, din mers, Karl Marx Allee) precum Romarta Copiilor. Ulterior anului 1956, încep să apară edificii inspirate din arhitectura interbelică și, evident, referințe simbolice legate de identitatea națională, cum ar fi arcele, mozaicul și pseudo-cupola de la Sala Palatului, sau, ulterior, cele de la ansamblul Teatru Național-Hotel Intercontinental. Paralel, mai ales după 1967, sunt implantate în vechi-noile județe edificii purtătoare de ideologie național(ist)ă. De la Casa de cultură a sindicatelor de la Suceava până la Casa de cultură a sindicatelor de la Satu Mare, a aceluiași, drumul descendent, de douăzeci de ani, este evident și lămuritor. Programul de centru civic de municipiu poate fi trasat, înapoi în timp, spre intervențiile mussoliniene în orașe istorice italiene, în anii 1920 și 1930, cum tot de la ele se revendicau și edificiile construite în anii 1930 în România, dar cu rezultate net superioare celei de-a doua declinări, cea național-comunistă. E surprinzător că autarhia dacopată de după 1980 a dictaturii din România nu a (re)produs arhitecturi antice din Dacia, altele decât restaurările foarte chestionabile de la Sarmisegetuza Regia.

Între aceste excese, astăzi amendabile, s-au strecurat și discursuri alternative precum brutalismul elegant al centrului civic de la Reșița, sau al Academiei Ștefan Gheorghiu și al Casei Cărții din Tulcea. De sine stătător și cu sprijinul binevoitor, dar deloc dezinteresat, al fiului cel mic al cuplului Ceaușescu, programul de case de cultură pentru tineret, a produs câteva clădiri remarcabil de aproape de contemporaneitatea apariției lor (minus materialele și tehnologiile constructive ale modelelor occidentale emulate) și a părut să sugereze că va exista, cândva, un transfer de putere ca în Coreea de Nord, dar către o versiune mai luminată de dinastie comunistă.

Noul centru civic, adică operațiunea de demolare sistematică a Bucureștilor (circa 450 de hectare), încheie perioada comunistă, când orice referință medievală sau antică încetează, iar modelele sunt fie francez-imperiale (Versailles, dar și Les grandes projets ale președintelui F.Mitterand), fie postmodern-istoriciste (Ricardo Bofill la Montpellier). Sursa chestionabilă a proiectării nu este depășită în efecte negative decât de dramele individuale și colective ale demolărilor, strămutărilor sau camuflărilor de lăcașuri de cult și locuințe. Drama urbanistică a capitalei României a declanșat procese ce s-au continuat după 1989: predilecția pentru spațiile vide, absența gândirii strategice de creștere a orașului, maidanizarea capitalei României și caracterul de mahala monumentală a arhitecturii care înlocuia orașul distrus. Lămuritor, din acest punct de vedere, este faptul că Edificiul public absolut al României are gard, e păzit cu arma și e complet decuplat de oraș, de care s-a îndepărtat prin violență.

Locuințe

În chip paradoxal, cvartalurile construite cu ocazia Festivalului Internațional al Tineretului (1953), au calități apreciate astăzi: în ciuda suprafețelor locative ridicol de mici, curțile interioare dau un sens de intimitate pe care construcțiile ulterioare nu îl mai au. Când comenta cvartalurile sovietice, pe care le-a întâlnit la Odessa ca reporter de front, GM Cantacuzino vedea în lipsa de intimitate a apartamentelor nchiriate versus amploarea spațiilor vide modelul cazărmii. Nu știa câtă dreptate a avut, anticipatorie. Baraca și cazarma sunt cele două modele, nu doar ale lagărelor și închisorilor comuniste, ci și a majorității blocurilor și ansamblurilor de locuințe colective. Evident, după 1954 pot fi decelate nuanțe. Întâi, locurile cu înălțimi rezonabile, într-un urbanism inspirat de Charta de la Atena cu distanțe convenite între blocuri și cu spații verzi. Apoi, în anii șaptezeci, moda blocurilor-coridor, care camuflează, de-a lungul bulevardelor celor noi, ceea ce se află îndărătul lor. Din ce în ce mai mult, prefabricarea și tipizarea duc către o scădere a calității execuției și a modului de a locui, mai cu seamă după 1985. Asta în timp ce blocurile ce se ridicau de-a lungul Bulevardului Victoria Socialismului erau tot secțiuni-tip, dar decorate cu un întreg paletar de elemente aiuritoare, atârinate în chip inutil (și primejdios la seism) de fațadele spre bulevard, dar nu și în spate. Foarte puține exemple, după 1980, există de blocuri cu detalii sau conformații non-standard; părea, pentru că arhitecții erau tineri, o alternativă post-modernă la ceea ce făcea, la București, regimul comunist.

În același timp, trebuie spus că programul de locuințe unifamiliale, extrem de puțin exemplificat, este redus la vile de protocol pentru nomenclatura comunistă, la București și în municipii, sau ca arhitectură de turism cu circuit închis, pentru aceeași. În mediul rural s-au construit, în perioada comunistă, puține locuințe individuale, dintre care unele fac referință la modernizarea urbană, camuflând acoperișurile sau folosind materiale industriale în locul celor naturale, tradiționale (azbociment pentru acoperișuri, ciment pentru fațade, tablă galvanizată).

Cu titlu de excepție, a existat și versiunea construirii de apartamente proprietate personală în blocuri plasate strategic, în centrele orașelor și cu caracter unicat, prin împrumuturi imobiliare plătite o viață întreagă.

Industriale

Fidele inspirației marxist-leninist-staliniste, regimurile comuniste, dar mai ales cele din URSS și România au încercat să exercite puterea uniform asupra întreg teritoriului național și să emuleze, autarhic, industria grea și producția tuturor bunurilor în țară. Barajele de pe Dunăre, de pe Olt, cel de la Bicaz și cel de la Vidraru; canalul Dunăre-Marea Neagră (în două declinări și cu caracter de represiune politică în prima fază), Transfăgărășanul și alte proiecte, miniere de suprafață sau cele zise de îmbunătățiri funciare, spre pildă cel catastrofal de secare a Deltei Dunării, au reușit să intervină, uneori semnificativ, în peisajele naturale ale țării, cu consecințe ecologice pe care abia astăzi le înțelegem.

În același timp, retorica muncitorească și accentul pe industriile grele a creat o arhitectură industrială care, și ea, a modificat peisaje și a construit arhitecturi azi demolate (Semănătoarea, Platforma Pipera în București) sau grav amenințate (Valea Jiului). Arheologia industrială are, la noi, doar aspect constatator, prea puține fiind intervențiile de clasare patrimonială (ca la Petrița), de salvare sau de conversie. În același timp, arhitectura industrială a constituit o modalitate de retragere în calea impactului prea direct cu ideologia edificiilor comuniste de ascundere, culmea, exact în ochiul tornadei. Așa se face că putem semna, acum, exemple reușite și contemporane timpului când au fost făcute, fie de clădiri de birouri, fie doar de detalii (întrări, fațade, pânze subțiri de beton).

III.

Peisajul anilor nouăzeci era unul după bătălie. București fusese sfârtecat de demolări și de construcțiile megalomane ale regimului tardo-comunist al lui Nicolae Ceaușescu. Foarte puține construcții noi încep să fie edificate, începând cu a doua parte a deceniului. Sedii de bănci încep să schimbe scara orașului și să recicleze sisteme de fațadă vitrate dintre cele vetuste, repudiate în occident. Locuințe private de mari dimensiuni, semănând mai degrabă cu blocurile comuniste decât cu vilele interbelice, se construiesc fără infrastructura urbană care ar fi trebuit să le preceadă, dacă ar fi existat o gândire urbană coerentă. Schimbarea lentă, chinuitoare și, spre final, dubioasă a regimului de proprietate (teren și clădiri existente) este, însă, cel mai important eveniment al acestei perioade, care încă produce efecte nefaste. Retrocedările, legislația deliberat ambiguă (o lege a patrimoniului a lipsit în prima decadă după 1989), corupția endemică și o recent-descoperită fermitate în a nu negocia, a prea multor instanțe avizatoare, au produs coliziuni cu structura urbană așternută de comunism peste pre-existența proprietate privată interbelică, au condamnat clădiri de patrimoniu și a produs consecințe urbane greu de remediat. Arhitectura a recuperat treptat, mai cu seamă având ca motor locuințele private și o nouă mobilitate internațională a clienților, din decalajul de cultură a domeniului, au apărut și lucrări de certă valoare, chiar dacă sunt, prea multe, ascunse îndărătul gardurilor și pădurilor protectoare dinafara orașelor și, deci, nu produc o emulație a gustului public.

A fost o perioadă de energie pozitivă în a construi lăcașuri de cult, parohiale, dar și catedrale, mai cu seamă în cartierele-dormitor de unde acestea lipseau complet. Întreruperea tradiției de a construi lăcașuri de cult, însă, a dus la ratarea majorității celor noi construite. În 1999 și 2002 au fost două concursuri naționale, în Piața Unirii și, respectiv, pe bulevardul Unirii, ultimul soldat cu un proiect câștigător, abandonat însă pe drumul schimbărilor succesive de amplasamente și de patriarhi. Catedrala Mântuirii Neamului, însă, se dorește a fi consacrată pe 25 noiembrie 2018.

Statul slab de după 1989 nu a fost, ca în perioadele anterioare, un motor al lucrărilor publice și al arhitecturii reprezentative. Dimpotrivă. Arhitectura de

valoarea a acestei perioade este aproape exclusiv privată. Concursurile de arhitectură sunt rare, iar rezultatele lor sunt ignorate. Concursurile de urbanism și arhitectură (București 2000 în 1995-6, Piața Palatului Regal/a Revoluției, în 1997, pentru Catedrala Patriarhală în 1999 și 2002) au rămas fără consecințe urbane concrete. PUG-ul Bucureștilor, din 2000, este depășit de viteza schimbărilor și se reface, dar prea încet.

Bula imobiliară din 2004-2008 a făcut să explodeze intervențiile urbane speculative (mall-uri în locul fostelor circuri ale foamei din perioada comunistă, dar și la marginea orașelor), fără a aduce calitate orașelor. Foamea de locuințe s-a disociat, câtă vreme locuința individuală și-a consumat avântul economic, reducându-se la aceleași blocuri fără imaginație din perioada comunistă, repetate.

În timp ce multe dintre orașe se depopulează (*shrinking cities*, rod al imploziei industriei comuniste, nereformabile, dar și al emigrației masive, de circa cinci milioane de oameni), apar zone peri-urbane care extind edificabilul, al acelorași sau al altor orașe, consumând resurse, creând *gated communities*, așadar segregare socială.

Căderea regimului communist a însemnat, pentru ani buni, și abandonarea lucrului la noul centru civic. Unele dintre structure sunt în diferite grade de finalizare (Casa Academiei, Biblioteca Națională), altele au fost parțial sau total demolate. În fine, așa numitele circuri ale foamei – halele agroindustriale- au fost terminate ca mall-uri unul a fost demolat și reconstruit (Rahova). La fel, după schimbarea naturii proprietății, s-a întâmplat cu mai toate platformele industriale din București, care au participat, prin dezvoltare spoliatoare, sălbatică, la prăbușirea bulei imobiliare din 2003-2008. Casa Republicii a devenit, prin adopție, Casa poporului și, din 1995, Palatul Parlamentului. La un moment dat, bugetul terminării construcției era comparabil cu cel pentru educație. Concursul București 2000, din 1995-6, început cu arhitecturași urbanismul și nu, ca la Berlin, cu existența mediului de afaceri doritor să investească. Așa se face că la Berlin, efacerea post-1989 este gata, în vreme ce la București nu numai că nu a început, dar nici măcar structura proprietății nu s-a clarificat încă. Încercarea din 1999, de a institui o agenție de dezvoltare pentru zona expropriată pentru cauză publică a eșuat lamentabil, niciun oficial local, de la primari la miniștri, neînțelegând mecanismele unei dezvoltări urbanistice de asemenea amploare. Problema cea mare a fost, ca peste tot, schimbarea regimului de proprietate, care s-a făcut greoi și pervertit.

Băncile de stat, speculând inflația galopantă, au investit profiturile în sedii noi și centre de relaxare în stațiuni, după care s-au prăbușit zgomotos sau au fost vândute. Sediul Bancorex s-a ridicat în vreme ce, încă și acum, centrul vechi imploda, nerestaurat

Au apărut locuințele noilor îmbogățiți și ele dovedesc absența temei vreme de cincizeci de ani din agenda de proiectare a arhitecților. Lucrările de calitate au apărut abia din anii 2000și erau case ale clasei mijlocii, restrânse numeric, dar cu

gusturi din ce în ce mai cosmopolite. Miniblocurile inițiale, fără infrastructură edilitară, adeseori fără străzi, au cedat locul dezvoltărilor ceva mai coerente, gated-communities puse sub semnul întrebării în occident, dar semn de noutate la noi. Blocurile de locuire colectivă de standard ridicat au apărut și mai târziu, ca plombe urbane, unele de certă calitate a spațiilor interioare, deși nu multe sar de dihotomiile impuse de funcționalismul vestic trei generații mai înainte. De fapt, în bună măsură, se vede cum referințele arhitecților din ultimii douăzeci de ani se legau iarăși de avangardă, de modernismul interbelic românesc, glorificate ca epoci de aur în comparație cu prezentul căzut.

Edificii după 1989

Sediile de bănci din anii 1990 ne spun astăzi ceva despre lipsa de pregătire pentru programe noi, materiale noi și tehnologii constructive contemporane, ale arhitecților și constructorilor români. Statul a dispărut din lucrările publice și din arhitectură. După episodul comunist, puțini îl regretă. Nu mai dă tonul în estetica edificiilor nu mai face concursuri, nu mai reglementează regulile jocului (dimpotrivă, a intervenit în piață, ca jucător, prin ANL). Fără stat, arhitectura este strict delegată gustului privat individual, sau al dezvoltatorilor imobiliari, cu rezultate incerte. Unele mari clădiri de birouri au dat tonul și au creat standarde locale în materie, agregându-se în mici clustere de ...zgârie nori joși din pricina cutremurelor și a regulamentelor urbanistice. Tehnologiile s-au dezvoltat, structurile metalice s-au sofisticat. Deja, silueta Bucureștilor nu mai seamănă cu aceea din 1989 Din nefericire, asemenea verticale își fac loc pe seama demolărilor, care continuă să fie un mijloc privilegiat de intervenție urbană (Berzei-Buzești, monumente istorice). Unde intervin, autoritățile locale o fac fie spre a-și restaura sediile proprii (Primăria Capitalei, Primăria Sectorului 1).

Puținele primării noi, sau parțial altoite pe trunchi istoric (București sector2, Timișoara) nu trimit un semnal clar de estetică alternativă a monumentalului.

Restaurări

Piețele distorsionate și o slabă cultură a memoriei, prost gestionate de specialiști maximali în refuzul lor de a dialoga cu proprietarii sau dezvoltatorii, au semnat soarta tragică a multor monumente istorice. O fac încă. Restaurarea a reprezentat o piață și un colac de salvare pentru arhitecți și constructori după crahul din 2008. Au apărut și actori noi: mici firme, adeseori de profesioniști liberali, care restaurează, singure sau în comun, câte o clădire istorică din centru. Uneori, asta înseamnă apariția unui hub creativ în zonă, care atrage noi intervenții. Tot băncile au fost clienți privilegiați la restaurări, începând cu Banca Națională (care, însă, urmând exemplul Casei Republicii, a înconjurat, tot ca la țară, cu un gard spațiul public care o anturează). Unele sunt restaurări creatoare, ca la Teatrul Național, unde e vorba, mai degrabă, de o reinstaurare.

Realitatea însă rămâne: starea monumentelor istorice din România este catastrofală, la propriu. Mijloacele învechite de a gestiona și proiecta viitorul

acestora, absența unei culturi a dialogului, presiunea imobiliară care scurtcircuitează instanțele de avizare – toate sunt piedici în calea unui viitor pentru patrimoniu.

Locuințe

Ambiguitatea relației cu trecutul urban după 1989 se reflectă și în balansul între două culturi ale locuirii: cea a vilei individuale, care a explodat după 1989 în toate instanțele cunoscute, de la arhitectura migrantilor economici (Oaș, Maramureș, casele din satele rroma, probabil cel mai bizar fenomen constructiv după 1989) la miniblocurile noilor îmbogățiți, sortiți să locuiască mai prost ca în cartierele dormitor din care fugiseră; și, pe de altă parte, cea a locuirii colective, în blockhaus, în centru. Acum, blocurile câștigă teren din nou, fiind construite și în zonele periurbane (unele bizare, ca la Glina), în afară de plombarea frenetică a centrului.

Între aceste două extreme, ansamblurile de locuințe individuale middle-class, cu gated-communities desuete ca program, uneori fără echipamente edilitare pe măsura lotizărilor (instalații, învățământ, comerț, lăcașuri de cult și/sau centre sociale de cartier). Prea puțini își cumpără proprietăți vechi, să le restaureze ca locuință unifamilială, poate cu loc pentru practicarea unei profesii liberale de la domiciliu.

Înfruntarea nu este decisă, între cele două modele concurente. Locuința socială, de asistare, practic nu există, sau a fost făcută sporadic, neconcludent, fără să producă efecte. Niciun fel de cercetare a viitorului locuirii nu a fost făcută de instanțele profesionale și academice ale breslei arhitecților, sau, oricum, nu a fost făcută publică. Or, în ciuda straniei situații că România este țara europeană cu cel mai mare procent (peste 80%) de proprietari de locuințe, necesarul de locuințe sociale, pentru tineri singuri și, mai ales, pentru tinerele familii este în creștere. A nu edea aceste probleme înseamnă a prelungi declinul demografic accentuat, dublat de emigrație (a doua țară, după Siria, ca număr de persoane care părăsesc țara definitiv și prima țară abandonată în timp de pace).

A existat o nostalgie după perioada interbelică, după arhitectura ei de vile private, care a făcut ca discursul arhitectural să rămână prea mult timp în urmă. Restaurarea monumentelor istorice este încă împiedicată de puținătatea resurselor proprietarilor și de indiferența neputincioasă a statului. O generație a trecut de la revoluție, ceea ce face ca arhitectura din perioada comunistă să fie privită cu mai multă obiectivitate, redescoperindu-se contribuția anilor 1955-1975 la reluarea tradiției modernizatoare interbelice. Tema tradiției a fost o vreme estompată, dar fenomenele locale și mondiale recente anunță noi forme de introspecție identitară, fie și numai, deocamdată, în arhitectura religioasă a diasporei românești, sau a arhitecturii recuperatoare a tradiției locale și regionale, a arhitecților maghiari din Transilvania. Regionalizarea învățământului de arhitectură, atomizarea proiectării pe baze private, toate sunt fenomene noi, cu consecințe pe care le vom putea consemna la aniversarea următorului centenar...